

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2025"

SHAXSNING AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOSOTSIAL ATRIBUTLARI

Yamanqulov Sohijjon Sanjar o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti 4-bosqich kursanti

Annotatsiya: Zamonaviy ilmiy diskurs va ijtimoiy amaliyotda keng qo'llanilayotgan «kompyuterlashtirish», «axborotlashtirish» va «raqamlashtirish» kabi atamalar zamonaviy jamiyatda axborot bilan o'zaro ta'sirning texnik va texnologik omillari ortib borayotganligini anglatadi. Bugungi sivilizatsion taraqqiyot bosqichida axborot inson hayotining sifatini belgilovchi asosiy omil, ijtimoiy qadriyat sifatida qabul qilinmoqda. Ushbu muammolar kontekstida so'nggi yillarda axborot-psixologik xavfsizlik tushunchasi ilgari surilmoqda. Axborot-psixologik xavfsizlikni shaxsning ruhiy holati sifatida talqin qilish mumkinligi sababli bu holat insonning axborot muhitidagi real va ehtimoliy tahdidlarga nisbatan xavfsizlik hissi, shuningdek, ushbu muhitdan shaxsiy rivojlanish uchun optimal foydalanish qobiliyati bilan belgilanadi.

Kalit so'zlar: axborot-psixologik xavfsizlik, sivilatsiya, psixologik immunitet, psixologik bosim, shaxs, ijtimoiy bosim, axborot, ma'lumot.

Zamonaviy ilmiy va ijtimoiy amaliyotda faol qo'llaniladigan tushunchalarning uzluksizligi – «kompyuterlashtirish», «axborotlashtirish» va «raqamlashtirish» bo'lib, axborot bilan o'zaro ta'sirning texnik va texnologik tarkibiy qismlarining ortib borayotgan ahamiyati bilan bog'liq o'zgaruvchan ijtimoiy haqiqatni ta'kidlaydi. Sivilizatsiya taraqqiyoti shunday darajaga yetdiki, axborot insonning hayot sifatini belgilab beruvchi oliy qadriyat sifatida qabul qilindi.

Shu bilan birga, ma'lumotlarning odamlarga qarshi qo'llanilishiga oid dalillar to'plangan: manipulyatsiya, chalg'ituvchi (aldash), psixologik bosim va boshqalar.

Axborot va uning mahsulotlarining jamiyatdagi roli ortib borayotgani va ulardan g'ayriinsoniy foydalanishning keng tarqalishini hisobga olgan holda, insonning yangi voqelikka muvaffaqiyatli psixologik moslashuvi ko'rsatkichlarini izlash va o'rganish dolzarb bo'lib qoldi. Bunday ko'rsatkich sifatida so'nggi o'n yilliklarda rivojlanib borayotgan insonning axborot-psixologik xavfsizligi toifasidan foydalanish mumkin [1].

Ushbu muammolarni, birinchi navbatda, xorij psixologiyasida klassik bo'lgan shaxs va subyekt-faollik yondashuvlari doirasida hal qilish insonning ma'lumotlari va psixologik xavfsizligiga tahdidlarning keng qamrovli sabab omillari va muhim xususiyatlarini, shuningdek ularning psixikasi va ijtimoiy faoliyati uchun oqibatlarini har tomonlama o'rganish imkonini berdi.

Natijada paydo bo'lgan nazariy va empirik asos bizga axborot va psixologik xavfsizlik muammolarini, birinchi navbatda, xavfsizlikni buzishni propedevtik va inqirozli hal qilish

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2025"

bilan bog'liq bo'lgan tadqiqot usullarini izlashning yangi bosqichiga o'tishga imkon beradi [3].

Axborot-psixologik xavfsizlik deganda biz odatda axborot makonida mavjud va bashorat qilinayotgan tahdidlardan yaxlit xavfsizlik hissi va shaxsiy rivojlanish uchun ushbu makon imkoniyatlaridan optimal foydalanish qobiliyati bilan tavsiflangan shaxsning ruhiy holatini tushunamiz. Axborot-psixologik xavfsizlik axborot ta'sirida, ayniqsa noqulay vaziyatlarda, axborot bilan o'zaro munosabatlarning kuchli va zaif tomonlarini hisobga olgan holda, hozirgi holati va rivojlanish potensialini nazorat qiladigan shaxsning holatini tavsiflaydi. Ushbu doiradagi tadqiqotlarning muhim tarixiga qaramay, axborot-psixologik xavfsizlik va tegishli toifalar o'rtasidagi munosabatlar bo'yicha ilmiy konsensus yo'qligi saqlanib qolmoqda [2].

Mazkur masalani, ayniqsa shaxs va subyekt-faollik yondashuvi doirasida o'rganish, inson psixikasiga va ijtimoiy faoliyatiga tahdid soluvchi axborot omillarining sabab va oqibatlarini har tomonlama tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa axborot va psixologik xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha ilmiy yondashuvlarni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Terminologik jihatdan, axborot-psixologik xavfsizlik tushunchasi ko'pincha psixologik xavfsizlik bilan chalkashib ketadi.

Biroq, zamonaviy psixologik tadqiqotlar ushbu ikki tushunchani birlashtirib yuborish noto'g'ri ekanligini ko'rsatmoqda. Axborot-psixologik xavfsizlik faqat inson noqulay axborot sharoitida mavjud bo'lganida aktual bo'ladi va axborotning inson ruhiy holatiga bevosita ta'siri bilan ajralib turadi. Yuqoridagilarni tahlil qilish asnosida, axborot-psixologik xavfsizlikni psixologik xavfsizlikning maxsus holati sifatida baholash mumkin. Bu holat axborot ta'sirining intensivligi va mazmuni bilan inson shaxsi va ruhiyatida yuzaga keladigan o'zgarishlar zamirida shakllanadi.

Mazkur masalalarni, avvalo, rus psixologiyasidagi klassik shaxsiy va subyekt-faollik yondashuvlari doirasida ko'rib chiqish insonning axborot va psixologik xavfsizligiga tahdidlarning sabab omillari hamda asosiy xususiyatlarini, shuningdek ularning psixik jarayonlar va ijtimoiy faoliyatga ta'sirini har tomonlama tadqiq etish imkonini berdi.

Yaratilgan nazariy va empirik baza esa axborot-psixologik xavfsizlik muammolarini, xususan uning buzilish holatlarini propedevtik (oldini olishga yo'naltirilgan) va inqirozli (kritik vaziyatlarda hal etish) darajalarda ko'rib chiqish bilan bog'liq yondashuvlarni izlashning yangi bosqichiga o'tishga sharoit yaratadi [4].

Axborot-psixologik xavfsizlik deganda, odatda, shaxsning axborot makonida mavjud va bashorat qilinayotgan tahdidlarga nisbatan yuzaga keladigan yaxlit xavfsizlik hissi hamda ushbu makon imkoniyatlaridan shaxsiy rivojlanish maqsadida optimal foydalanish layoqati bilan tavsiflanadigan ruhiy holati tushuniladi. Axborot-psixologik xavfsizlik, ayniqsa noqulay axborot ta'sirlari sharoitida, shaxsning axborot bilan o'zaro munosabatlaridagi kuchli va zaif jihatlarni inobatga olgan holda o'zining joriy holati va rivojlanish salohiyatini monitoring qilish va boshqarish qobiliyatini ifodalaydi. Mazkur yo'nalishni o'rganishning boy tarixiga qaramay, axborot-psixologik xavfsizlik va unga yaqin kategoriyalar (toifalar)

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2025"

o'rtasidagi munosabatlar borasida hanuzgacha yagona ilmiy qarash (konsensus) to'liq shakllanmagan.

Terminologik dizayn xususiyatlarini inobatga olgan holda, mazkur terminni, eng avvalo, psixologik va axborot xavfsizligi toifalari bilan qiyosiy tahlil qilish zarur. Xavfsizlik psixologiyasidagi zamonaviy ishlanmalarga tayangan holda, axborot-psixologik xavfsizlikni psixologik xavfsizlik bilan avvalgi odatdagi konflatsiya (bir-biriga qo'shib yuborish) qilish maqbul emas, deb hisoblaymiz. Axborot-psixologik xavfsizlik ruhiy hodisa sifatida o'z namoyon bo'lish jihatlarida (mohiyati, tuzilishi, subyektiv va shaxsiy ta'siri) psixologik xavfsizlikka yaqin turadi.

Biroq u asosan shaxs noqulay axborot sharoitida bo'lganda va axborot bilan o'zaro ta'sir muammoli tus olgan vaziyatlarda dolzarblashadi. Axborot-psixologik xavfsizlikning o'ziga xosligi shundaki, unda shaxsning sub'yektiv va individual xususiyatlarini o'zgartirishda axborotning hal qiluvchi roli namoyon bo'ladi; bu esa xavfsizlik muammolarini aktual holga keltirishning zaruriy sharti hisoblanadi. Shunga ko'ra, axborot-psixologik xavfsizlikni, inson holatini o'zgartiruvchi ta'sir etuvchi omil bilan ajralib turadigan, psixologik xavfsizlikning maxsus shakli sifatida talqin etish mumkin [5].

Shu bois, psixologik xavfsizlikning tuzilmasida axborot-psixologik xavfsizlik (unda ta'sir etuvchi omil axborot) bilan bir qatorda, masalan, kommunikativ xavfsizlik (o'zaro munosabatlarni qurish strategiyalari) va ma'naviy xavfsizlik (qabul qilingan qadriyatlar tizimi) kabi komponentlarni ham ajratib ko'rsatish mumkin.

Axborot xavfsizligi esa axborot va uning infratuzilmasini ruxsatsiz kirish, foydalanish, oshkor etish, yaxlitligini buzish, yo'q qilish va boshqa zararli ta'sirlardan himoyalashga qaratilgan, texnik hamda texnologik jihatdan ta'minlangan amaliyot sifatida talqin etiladi; shu bois u axborot-psixologik xavfsizlik masalasini kun tartibiga olib chiquvchi ob'ektiv omil sifatida qaraladi [6].

Shaxsning axborot-psixologik xavfsizligi, barqaror bo'lmagan axborot xavfsizligi muhiti sharoitida, sezilarli darajada o'zgarishi mumkin. Shu bilan birga, axborot xavfsizligi ushbu holatni ta'minlash uchun zarur shart bo'lsa-da, yetarli shart emasligi ravshandir. Shuning uchun axborot xavfsizligi tahdidlarining shaxsga ta'sirini vositachilovchi ichki determinantlarni ehtimol, shaxsning psixologik (perseptiv, kognitiv, emotsional) xavfsizligini, faoliyat subyektining xavfsizligini yoki shaxsning umumiy psixologik xavfsizligini alohida e'tiborga olish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Воронкина Л.Б. Информационно-психологическая безопасность как основа профилактики агрессивности в молодежной среде // Университетские чтения – 2019. Материалы научно-методических чтений. Пятигорск: ПГУ. С. 65-69.
2. Краснянская Т.М., Тылец В.Г. Информационно-психологическая безопасность: угрозы личностному развитию и их преодоление // Развитие

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2025"

системы педагогического образования в современной России: антропологический аспект. Материалы XI Международ. науч.-практич. конф. / Под ред. Л.Л. Редько и др. Ставрополь. С. 54–59.

3. Краснянская Т.М., Тылец В.Г. Классификация угроз информационно-психологической безопасности личности и основные подходы к их преодолению // Вестник Дагестанского государственного университета. № 4. С. 210–216.

4. Краснянская Т.М., Тылец В.Г. Психологическая характеристика виртуальных ресурсов безопасности личности // Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова. Серыя С. Псіхалага-педагагічныя навукі: педагогіка, псіхалогія, методыка. № 1 (47). С. 37–43.

5. Краснянская Т.М., Тылец В.Г. Субъектный импринтинг принципа безопасности в условиях массовых информационных воздействий // II Моисеевские чтения: культура как фактор национальной безопасности России. Доклады и материалы Общероссийской (национальной) научной конф. / Под ред. А.В. Костиной, В.А. Лукова. М.: МосГУ. С. 267–272.

6. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности.: состояние и возможности психологической защиты. Под ред. Анисимовой СА и Деркача АА. М., РАГС, 1998.